

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 3 . Sayı 6. Güz 2007

Cumhuriyetin İlk Kur'an Mütercimlerinden Cemil Said (Dikel) ve Kur'an Tercümesi Hakkında Bir Değerlendirme

Mustafa MÜJDECİ

Polis Akademisi, Ankara

Cem KARAKILIÇ

MEB, Ankara

MÜJDECİ Mustafa-Cem KARAKILIÇ, Cumhuriyetin İlk Kur'an Mütercimlerinden Cemil Said (Dikel) ve Kur'an Tercümesi Hakkında Bir Değerlendirme. *CTAD* Yıl 3, Sayı 6 (Güz 2007), 183-197.

Bu makalede Cumhuriyet tarihimizin ilk Kur'an mütercimlerinden olan Cemil Said (Dikel) Bey'in yaptığı Kur'an tercümesi üzerine birkaç tespit ve değerlendirme yapılmıştır. Cemil Said, Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilip edilmemesinin ciddi şekilde tartışıldığı bir dönemde büyük bir cesaretle Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye tercüme etmiştir. Kendisi o dönemde olduğu gibi bugün de yaptığı bu tercüme ile ilgili olarak çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Cemil Said'in bu eseri, hatasız bir şekilde tercüme edilip edilmediği noktasından ziyade Türk İnkılabı'nın yerleştirilmeye çalışıldığı ve toplumda karşılık bulduğu bir dönemde yeni Türk Devleti'nin Osmanlı Devleti'nden çeşitli bakımlardan farklı bir duruşa sahip bulunduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Zira Türk İnkılabı'nın lideri Atatürk'ün de bu esere sahip çıkması ve desteklemesi bu konuda önemli görülmüştür. İşte bu makalede Cemil Said'in bu eseri üzerine bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca bu makale ile hakkında sınırlı bilgilerin bulunduğu Cemil Said ile ilgili bazı yeni bilgiler de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemil Said, Türkiye'de Kur'an Tercümeleeri.

MÜJDECİ Mustafa-Cem KARAKILIÇ, On Cemil Said (Dikel), As One of the First Koran Translator in Atatürk's era (Dikel) and His Koran Translation, *CTAD* Year 3, Number 6 (Fall 2007), 183-197.

In this article a few fixing and assesment hs been made over Koran translation which Cemil Said, one of the traslators of our history of Republic, has made. Cemil Said translated Holy Koran into Turkish with a great courage in a period when whether the Holy Koran should be translated was seriously discussed. He has been exposed

to various criticism today as well as in that period related to the translation he made, Cemil Said's this work is interesting in that rather the point whether than it was translated perfectly or not, in a period when Turkish revaluation was tried to be settled and found its reply in the public, the new Turkish State had a different standing from Ottoman State from various points of view. Therefore, the fact that the leader of Turkish revaluation Atatürk favored and supported this work considered to be important. Furthermore, new information related to this article and Cemil Said whom we have a limited knowledge about has been tried to be put forward.

Key Words: Cemil Said, Koran Translations in Turkey.

Giriş

Mehmet Akif, 1913 yılında insanlığın ortaya çıkardığı 'umman-ı terakkiye atılmak için akan bu selin önünde durulamaz'...bundan dolayı biz de ya boğulacağız, ya o sel ile beraber gideceğiz' diye yazıyordu.¹ Bu ruh hâli, devrin Osmanlı aydınlarına teşmil edilebilir. II. Meşrutiyet döneminde bu ortam içerisinde, daha önce açık bir şekilde gündeme getirilemeyen birçok konu tartışılabilmiştir. Bu konulardan biri de "dinin millileştirilmesi" fikridir. Ziya Gökalp "Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur/Köylü anlar manasını namazdaki duanın/ Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur/ Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Huda'nın,/ Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!"² diyerek "Herder gibi ibadetin halk diliyle yapılması" gerektiğini ileri sürerken³ elbette ki zihninde tasarladığı toplumsal yapının bir parçasından bahsetmektedir.

Kur'an-ı Kerim ile ilgili çalışma yapmış olan pek çok uzman, kutsal kitabın yüksek manalarını, hikmetlerini ve işaretlerini başka lisanlar ile tamamen ifade edebilmenin mümkün olmadığını ifade etmektedirler.⁴ Hemen her dilde bir dil sorunu olan çokanlamlılık konusunda Arapçaya bakıldığında bu meselenin üzerinde diğer dillere göre çok daha fazla durulduğu ve bu hususta onlarca kitap yazıldığı görülmektedir. Arapçada çokanlamlılığın bu kadar kapsamlı ele alınması ve araştırılmasında en büyük pay kuşkusuz Kur'an'a aittir. Kur'an'ın pek çok kelimeyi çokanlamlı kullanımı kimilerinin bu hususu Kur'an'ın

¹ İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yayınları, İstanbul, 1994, s.15.

² Fevziye A. Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara, 1952, s. 113.

³ Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, Çev. Cemil Meriç, Sebil Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1980, s.74-75.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Alisi ve Tefsiri*, Cilt I, Akpınar Yayınları, İstanbul, 1992, s. 3, Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 41-42.

mucizelerinden kabul etmelerine yol açmıştır.⁵ Dolayısıyla Kur'an'ın tercüme edilmesinin kendi içerisinde bir zorluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kök itibariyle, dört harfli (rubai) "terceme" veya üç harfli (sülası) "receme" fiilinden türediği iddia edilen "tercüme" kelimesi sözlükte, "bir kelâmı bir dilden bir başka dile çevirmek, bir sözü diğer bir dilde tefsir ve beyan etmek, bir lafzı kendisinin yerini tutacak bir lafızla değiştirmek" gibi anlamlara gelmektedir.⁶ Kur'an'ın tercümesi ile ilgili olarak harfi (lafzî) tercüme ve tefsirî tercüme şeklinde iki çeşit tercüme biçimi olduğu bilinmektedir. Genelde birebir kelime kelime çeviriden ziyade tefsirî şekilde tercümeleşmeler çoğunlukla tercih edilmektedir. Zira önemli bir çeviride-özellikle de tıp, mühendislik ya da bir kutsal metin çevirisinde- çok dikkatli olunması gerektiği ve bu işin de hassas bir duyarlılık ile sorumluluk gerektirdiği kabul edilmektedir.⁷ Bu yüzden de Kur'an tercümeleri ile ilgili tartışmalar günümüze kadar devam etmiş, İslâm'ın kutsal kitabının tam olarak çevirisinin yapılmasının zor olduğu konusu sürekli gündemde kalmıştır.

İslâmiyet'in ilk ortaya çıkışından günümüze kadar Kur'an'ın değişik dillere tercüme edilme çalışmaları ve tefsir yazma gayretleri devam etmiştir. Osmanlı devrinde ise Tanzimat'ın ilân edilmesinden iki yıl sonra 1841'de ilk matbu Türkçe Kur'an çevirisinin *Terceme-i Tefsir-i Tıbyan* ismiyle ortaya çıktığı ve II. Meşrutiyet'e kadar bu çeviriyi yenilerinin izlediği görülmüştür. 1908'de *Tafsîl ul-Beyan* adlı bir Kur'an tercümesi yayınlanmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan (1914'ten) itibaren matbuatta müstakil çeviri teşebbüslerinin de ortaya çıktığı görülmüştür.⁸

II. Meşrutiyet'in ilânından itibaren ortaya çıkan görece liberal ortamda milliyet ve Türkçülük tartışmalarının sürdüğü bir dönemde dinin millileştirilmesinin tartışıldığı ve Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi fikrinin de olgunlaşmaya başladığı müşahade edilmektedir. 1914 yılının ilk aylarında İbrahim Hilmi -yazarını eser tamamlandığında bildirileceği belirtilerek- "yalnız Türkçe" bir Kur'an çevirisi tab etmeye başlamıştır. Çeviri Suriyeli bir Katolik olduğu için ismi açıklanmayan Zeki Megamiz'e aittir. Ancak eserin beş forması basılabilmıştır. Gelen tepkiler üzerine hükümet tarafından yayın durdurulmuştur.⁹ Ancak bu durum Mütareke

⁵ Emrullah İşler, "Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar", *Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 17-18 Mayıs 2001, s.386.

⁶ Muhsin Demirci, *age.*, 38

⁷ Hasan Boynukara, "Çeviri: Nasıl, Nereye Kadar", *Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 17-18 Mayıs 2001, s.382.

⁸ Düccane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi, İstanbul, 1998, s.19-20.

⁹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt V, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1943, s.1606-1610; Düccane Cündioğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, Kaknüs, İstanbul, 2005, 33-36.

devrinde değişmiştir. Cemil Said (Dikel), bu dönemden şöyle bahsetmektedir: "...o esnalarda Şeyhülislâm kapısının tazyiki de biraz azalmış olduğundan, Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercümesi meselesi ortaya atıldı; dört-beş taraftan buna teşebbüs ettiler. Fakat hiçbirisi tefsir lisanından ayrılmıyor idi."¹⁰ Burada bahsedilen tercümelerden biri Şeyh Muhsin-i Fani adını kullanan Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Nûr ü'l-beyan* adlı, diğeri ise Konyalı Mehmet Vehbi Hadimî'nin *Hulâsat ü'l-beyan fî Tefsir'ül-Kur'an* adlı eseridir.¹¹ 1924 Eylül'ünde¹² basılan Cemil Said'in tercümesi de hemen hemen bu tercümelerle eşzamanlıdır. Bu eserin diğerlerinden en önemli farkı mütercimmin de belirttiği gibi diğerlerinin bugün bildiğimiz anlamda "meal"den çok "tefsir" kategorisindeki eserlere benzemesidir. Bu, onun hesabına yazılması gereken bir yeniliktir.

Cemil Said (Dikel) ve Kur'an Tercümesi

Cemil Said'in, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi* adını verdiği eseri, 1924 Eylül'ünde yayınlanmakla beraber yine kendi ifadesine göre çok daha önceden bitirilmiştir. Anlatımından Mütareke döneminde çalışmalarına başladığı ve dört yılda tercüme tamamladığını göstermektedir. Cemil Said, tercümesinin girişinde şöyle demektedir:

"Bazılarının iddiasına göre Kur'an-ı Kerim'i tercüme için lâkaal on beş kişiden mürekkep ve Arapçayı iyi bilen tefsir ve hadis, fıkıh, kelam ve edebiyat-ı arabiye, tıp, ulûm-u tabiiye, felsefe, hey'et, hukuk, rûhiyât, içtimâiyât ve ahlâkiyât âlimlerini muhtevi olan bir hey'et lazım imiş! Böyle bir hey'etin senelerce çalışabilmesi için ne kadar para tedârîki icap ettiği düşünülür ve hükümetin bizzat teşkil ettiği "İslâhât-ı İlmiye Hey'eti"ni bile idâme ettiremediği teemmül (düşünülecek) olunur ise, bu gibi iddiaların ne kadar vahî (temelsiz) olduğu ve Kur'an-ı Kerim'i ancak müteşebbis ve sahib-i azim ve cesaret âdemlerin tercüme edebileceği anlaşılıyor.

İşte mülâzahat-ı mesrudeye mebni bilcümle garb müsteşrikinin Kur'an-ı Azimü'sşân'ı harfiyen tercüme etmek lüzumunu hissetmişler ve biri tercüme ile iktifâ etmeyerek defaatle ve tashihen tercüme eylemişlerdir.

Abd-ı aciz yeryüzünde Türkçe tekellüm eden milyonlarca Müslümanlara bir yadigâr bırakmış olmak üzere Kur'an-ı Azimü'sşân'ı gerek Arapçasından ve gerek müteaddid Türkçe tefsirlerden tettebbu ederek aynen tercüme ve Türkçe şivesiyle harfiyen muhafazasına gayret eyledim.

¹⁰ Düccane Cündioğlu, "Bir Kur'an Mütercimi Cemil Said'in Kendi Kaleminden Özgeçmiş" *Dergâh*, IX/100, Haziran 1998, s. 47. Bu otobiyografi Hakkı Tank Us'un *Elli Yıl* (İstanbul, 1943) adlı eseri için Cemil Said tarafından kaleme alınmıştır. D. Cündioğlu bu otobiyografiyi Kadir Mısıroğlu'ndan temin ederek harfiyen yeniden yayımlamıştır.

¹¹ Ergin, *age.*, s.1610-1614.

¹² Cündioğlu, *agm.*, s.47-48.

Türkçe şivesine muvafık bir tarzda tercüme edebilmek için ilâvesi zarurî olan kelimeleri li-maksadın ilâve ettim. Çünkü başka türlü manayı ifade etmek mümkün değildir.

Lâyahtılık (hata etmezlik) Cenâb-ı Hakk'a mahsus bir sıfat-ı ilahî olduğundan Kur'an tercümesinde hata eylemediğimi veya mana ifadesinde hiçbir noksan bulunmadığımı bittabi iddia edemem. Lâkin senelerce devam eden bir sa'y-i mütemâdi neticesi olarak sonucu her kelime için müteaddid tercüme ve tefsirler karıştırılmak suretiyle meydana getirdiğim bu tercümenin Kur'an'ın metn-i asl[ın]a mutabık olduğuna kaniim.

Mütercimlik vazifesinden sermü inhiraf etmedim. Fakat tefsire de lüzum görmedim. Zira muhtelif tefsirlerden birini intihâb için salâhiyedâr değilim. Bu babda arzu edenler istedikleri tefsirlere müracaat edebilirler. Benim vazifem Arapçayı aynen Türkçe olarak bildirmekten ibarettir. Bunu mahkemede bir şahidin ifadesini aynen tercüme mecbur olan muhallef bir tercümanın vazifesi gibi telakki ettim. Malûmdur ki mütercimin muğlâk veya müphem nukâtı izah etmeğe salâhiyeti yoktur. O vazife müfessirlere aittir."¹³

Görüldüğü gibi Cemil Said, ulemanın Kur'an tercümesinin gerçekleşmemesi için işi yokuşa sürdüğünü ifade etmektedir. Bu durum, Kur'an'a dair ortodoks yorumların tartışılır hâle geleceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim tercümenin bu yorumlardan azade olması en çok tepki çeken hususlardan biridir. Diğer taraftan Cemil Said, mükemmel bir tercüme yaptığı iddiasında olmayıp Batılı şarkiyatçıların bir tercüme ile yetinmeyip, 'defaatle ve tashihen tercüme' yapıklarına işaret ederek, bunun başlangıç için gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Tercümesini "...gerek Arapçadan ve gerek müteaddid Türkçe tefsirlerden tetebbu ederek" yaptığını belirten Cemil Said, özgeçmişinde ise Kazimirski'den¹⁴ de yararlandığını açık bir şekilde yazmıştır.¹⁵ Ancak bunu 1924'te eserini yayınladığı zaman inkâr etmiştir. Zira Cemil Said'in bir Hristiyan'ın tercümesinden yararlandığını söylemesi o dönemde kamuoyu nezdinde eserini kıymetten düşürmek için yeterli görülebilir ve on yıl önce

¹³ Cemil Said, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, 1924, s.4-5. Tercüme mütercimin kendi yayınıdır. Eserin iç kapağında "Türkçe Kur'an-ı Kerim" başlığı kullanılmıştır.

¹⁴ Albert de Biberstein Kasimirski veya Kazimirski (1808-1887) Yahudi asıllı Macar şarkiyatçı Kasimirski, Yakın Doğu'da Fransa'yı temsil eden mütercimlerdendi (*drogman*). Şarkiyatçı Etienne de Savary'nin Fransızcaya Kur'an tercümesini (1783) revize etmekle görevlendirilen Kasimirski kendi Kur'an tercümesini 1840'da tamamlamıştır (Paris, Charpentier, 1840). İtalyan rahip Maracci'nin (1698), İngiliz Kur'an mütercimi Sale'in (1734) önceki çalışmalarından esinlenmiştir. Tüm 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı Kur'an mütercimleri gibi asıl metni izlememiştir. Eleştirilere rağmen sonraki yıllarda da pek çok defa basılmış ve Avrupa'nın en çok okunan Kur'an tercümelerinden biri olmuştur. <http://fr.answers.yahoo.com>, 18.1.2008.

¹⁵ Cündioğlu, agm., s.47.

İbrahim Hilmi'nin tab ettiği Zeki Megamiz tercümesinin başına gelenlere maruz kalabilirdi. Diğer taraftan bu tercüme Kazimirski tercümesinin birebir çevirisi olarak görmek de yanlış bir değerlendirme olarak görülebilir. Esasen eserinin "mukaddimesinde" belirttiği gibi bazı tefsirlerden de yararlandığı muhakkak olduğu gibi, onu Arapçanın da tamamen cahili saymak da abestir. Zira okuduğu okulların hepsinde de Arapça müfredatın bir parçasını teşkil ettiği gibi, yetişmesinde önemli bir katkısı olan babası Arapça ve Farsçanın da bulunduğu - Türkçe dâhil- beş dil biliyordu.¹⁶

Yayınlanan bu tercüme Atatürk'ün de dikkatini çekmiştir. Cemil Said eser çıktıktan sonra bir nüshasını Atatürk'e de takdim ettiğini belirtmektedir.¹⁷ Atatürk gerçekte bu eseri dikkatle okumuş ve kenarına bazı notlar almıştır.¹⁸ Ayrıca Bursa gezisi sırasında kendisine sunulan bu tercümenin bir nüshasını ayırarak, bir adedini Bursa Türk Ocağı'na ve kırksekiz adedini camilere dağıtmak üzere Bursa Valisine verdiği, 18 Ekim 1925 günü ise İzmir Valisine de on adet gönderdiği bilinmektedir.¹⁹ Atatürk'ün bu eseri hediye ettiği yerlerden biri ise Ankara Kız Numune Mektebi olup, hâlen bu nüsha Atatürk Eğitim Müzesi'nde sergilenmektedir.²⁰ Cemil Said de özgeçmişinde bunları teyit edercesine Atatürk'ün yakınındaki kişiler aracılığıyla tercümesini geceli gündüzlü okuduğunu haber aldığını, eserin yüzlerce nüshasını edinerek çeşitli camilere hediye ettiğini, çevresine hafızlar toplayarak bu tercüme ezberlemeyi tembihlediğini, camilerde okuttuğunu ve radyo aracılığıyla ahaliye dinletirildiğini ifade etmektedir.²¹ Cemil Said'in Kur'an tercümesi bir baskı daha yapmış ve 1932 Ramazan'ında Atatürk'ün huzurunda yapılan Türkçe Kur'an okumaları denemelerinde de kullanılmış²², ancak bu tercümenin hem resmî

¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II/2, İstanbul, 1333/1917, s.254.

¹⁷ Cündioğlu, agm., 47.

¹⁸ Cemil Said'in Atatürk için imzaladığı ve Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında bulunan bu nüshanın Cemil Said'in yazdığı not ve Atatürk'ün işaret bıraktığı ayetler için bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Cilt VIII, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s.449-457.

¹⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 6.10.1925; *Türk İli*, Sayı 181, 1925, ve 19.10.1925 tarihli Anadolu Ajansı Bülteni, akşam nüshasından aktarma için Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk*, 1919-1928, Cilt I, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.245.

²⁰ Baştaki boş sayfalardan birine Atatürk şu notu düşmüştür. "8 Teşrin-i sani 1925 Çankaya, Gazi Kız Numune Mektebi'ne: Dikkatle okunmak için hediye ediyorum. Gazi M. Kemal", Palazoğlu, *age.*, s.245 ve Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk ve Eğitim*, Ankara, 1990, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, s.228-229.

²¹ Cündioğlu, agm., 47.

²² Bu okuma denemelerinin ayrıntıları için bkz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt V, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1943, 1620-1642 ve Dücan Cündioğlu, *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet-i Türkçe Namaz (1923-1950)*, Kitabevi, İstanbul, 1999; Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk, Din ve Din Adamları*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s.101-105. Bu okuma seanslarından

olmaması, hem de yetersiz görülmesinden dolayı Türkçe namaz projesi ertelenmiştir. Bu tercümeden dolayı Cemil Said, gerek Kasimirski'nin Fransızca tercümesinden yararlanmış olmasından ve gerekse yaptığı tercüme yanlışlarından dolayı hücumu maruz kalmıştır. Dücane Cündioğlu'nun çeşitli çalışmalarında ileri sürdüğü gibi devrin uleması ve İslâmcı aydınların bu hücumunda, bu faaliyetleri 'dinin reforma tâbi tutulması', 'dinin millileştirilmesi' çalışmalarının bir parçası olarak algılamalarının önemi bir rolü vardır. Ancak bunun yanında ulemanın dine ilişkin 'bilgi ve yorumlama' tekelini ellerinden kaçırmak istemedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim ona yapılan eleştiriler sadece bu döneme mahsus olmayıp günümüzde de devam etmektedir.²³

birini devrin Türk musiki üstadlarından Saadettin Kaynak şöyle anlatmaktadır: "Bana sıra geldi. Ben en son da Atatürk'ün sol tarafında otuyordum. Okudum. -İşte böyle okuyunuz, böyle istiyorum. Buyurdular. Tekrar bana dönerek. -Sana bir yer gösterdim orasını oku! dediler. Gösterdiği yer Nisa suresinde hürmeti musahere ayetinin tercümesi idi. Bu âyette *ve en tecmen ubteyni illa ma kad selef. Innallabe kâne gafuren rahima*. Şöyle tercüme edilmişti: "İki hemşireyi nikâh etmeyiniz. Bir emir vaki olmuş ise Allah gafur ve rahimdir." Burada Atatürk yüksek sesle: -Konya'ya git, orada karının hemşiresini bilmeden al sonra da bir emri vaki oldu, Allah gafur ve rahimdir de ha! Bu bir hezeyandır! dedi. Bu sözler ve bu anlayış üzerine herkes derin bir sükûta ve acı bir korkuya düşmüştü. Ben ayağa kalkarak: -Atatürk'üm burası yanlış tercüme edilmiştir, ayetin asıl tercümesi şöyledir, diyerek anlatmağa çalıştım ve şunları da sözlerime ilâve ettim: "İki hemşireyi bir zamanda nikâhınızda bulundurmuyunuz. Ancak birini bıraktıktan yahut öldükten sonra ötekini alınız. Bir emri vaki olmuş ise değil, illâ ma kad selef Kur'an'ın nüzulünden yani İslamiyet'ten önce vaki olan evlenmeler müstesnadır. Bundan dolayı Cenabı Hak sözleri muatеп tutmaz gafur ve rahim olan Allahın bu müsaadesiyle bu evsafa bulunan bir çok kadınların kocasız kalmasını mü'eddi olacak hareketi lütfen affediyor" demektir diye de izah ettim. Atatürk bu izahatımı sonuna kadar alâka ile dinledi ve hiçbir şey söylemediler ve -Bu gece bu kadarla iktifa edelim, musiki faslına geçelim! buyurdular. Ertesi gece yine huzurlarına çağrıldım. İsmet Paşa da orada idi. Beni yanına oturttu ve -Dün geceki bahsi bir daha anlat, dedi. Anlatım. -Senin dediğin doğru imiş. Bugün tetkik ettim, elimizde bulunan tercümenin yanlışlığı meydana çıktı. Sahih bir tercüme elde edinceye kadar bu işi bırakalım buyurdular", Osman Nuri Ergin, *age.*, s.1634-1635. Bu alında Ergin, ayetin çevirisindeki "emrivaki" sözcüğünü bazen "emir vaki" bazen de "emri vaki" şeklinde yazmıştır. Doğrusu belirtildiğimiz gibi "emrivaki" şeklinde olacaktır. Bu anekdota göndermede bulunanlar bu yanlışlığı dahi fark edememişler, sadece yazılanları kelime kelime tekrar etmişlerdir. Zira "emrivaki" yerine "(Allah'tan) emir vaki" denildiğinde anlamın tamamıyla değiştiği açıktır. H. Altundaş ise, Niyazi Ahmet Banoğlu'na atfen aktardığı anekdotu "emir vaki olmuş" şeklinde aktarmıştır; bkz. Altundaş, s.78; A.Sarıkoçuncu, ise bu defa Altundaş'a göndermede bulunarak aynı şekilde aktarmıştır, bkz. Sarıkoçuncu, *age.*, s.90-91. Bu anekdotu başka bir şekilde gündeme getiren diğer bir yazı için ise Avni Özgürel, "Bazı Küskünlükler Pek de Sebepsiz Değil", *Radikal*, 13.8.2006.

²³ Mesela bkz. Tanju Çataltepe, "Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi", <http://www.wakeup.org/anadolu/08/1/book.html/>, 31.3.2007; Mustafa İslamoğlu, "O Bir İslâmcı", *Yenişafak*, 30.6.2000. Bu iki yazı da da Mısır ulemasından Reşid Rıza'ya atfen Cemil Said'in Yunus suresinin 87. ayetini "Kavminiz için Mısır'da haneler inşa ediniz ve putlarını kible tarafına revcih ediniz" şeklinde çevirerek Kur'an'ı tahrif ettiğini ileri sürmektedir. Oysaki bu ayetin tercümesinde geçen "putlarını" sözcüğü, yanlış baskıdan kaynaklanıyor olup, kitabın sonundaki hata-sevap (doğru-yanlış) cetvelinde "bunları" şeklinde düzeltilmiştir. Cemil Said, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, 1924. 1930'lu yılların ortalarında Mısır'daki Kur'an'ın tercüme edilip edilmemesiyle ilgili

Yukarıda değinildiği gibi ulemayı muhalefete sevk eden saikler arasında dinî bilgilerin anonimleşmesinin yer aldığı değerlendirilmektedir. Zira kadim anlayışa göre toplum, kabaca hakikati anlamakta yetersiz olan 'avam' ve onu bir bütün olarak kavrayabilme ehliyetine sahip olan 'havas' olmak üzere iki guruba ayrılmaktadır. Çoğunluğu teşkil eden avamın "hakikat"lerin tamamını öğrenmesi faydadan çok zarar getirebileceği, insanların kafasını karıştırabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla dinî hakikatlerin herkesçe bilinmesi lazım gelen bir kısmı, bir de sadece belli kişilerin bilmesi gereken kısmı olduğu ifade edilmiştir. Aksi halde toplumda fitne ve fesâdın ortaya çıkabileceği şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır.²⁴ Bu çifte ölçü kullanılması konusunda geleneksel İslâm düşüncesinin üç ana akımı da (Selefiye, Kelâm ve Tasavvuf) aşağı yukarı aynı kanaati paylaşmıştır.²⁵ İşte ulemayı tedirgin eden bu ayırım çizgisinin ortadan kalkmasıydı/kalkmasıdır. Dolayısıyla modernleşen dünyada, bu kaçınılmaz olduğu için buna direniş, ancak tarih nehrinin akış yönünü değiştirmeyi amaçlamak kadar anlamlı ve sonuç verici olmuştur.

---

tarışmalarda başka dillere tercüme yapılmasına karşı çıkanların başında yer alan Reşid Rıza'nın düşüncelerinden müfrit bir Arap milliyetçisi olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki günlük hayatlarında dahi Müslümanların Arapçadan başka bir lisanı kullanmalarının mekruh olduğunu ileri sürebilmiştir. Mısır'daki bu münakaşalar ve Reşid Rıza'nın düşünceleri hakkında bkz. Halil Altındaş, *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz*, Ankara, 2005, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, s.132-183. Bu tercümeden söz açan, Osman Nuri Ergin eserin yayınlandığı dönemdeki eleştirileri ve bilgilerin hepsinin doğru olduğu varsayımıyla aynen tekrar etmiştir; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt V, , Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1943, s.1611. Bazı araştırmacılar da bu bilgileri ve yorumları aynen aktarmıştır. Mesela bkz. Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk, 1919-1928*, Cilt I, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayın No: 245, Ankara, 1991. Bu eleştiriler görünüşte Cemil Said'in çevirisindeki hatalardan kaynaklanmaktadır. Ancak yakın dönemde yapılan kimi Kur'an tercümelerinde de birçok fahiş hataya rastlanması bu tepkileri salt bu hatalara bağlamanın yetersizliğini göstermektedir. Bazı ayetlerin tercümesi ile ilgili olarak -aralarında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı meallerin de bulunduğu çevirilerde de- fahiş hataların yapıldığına dair çeviri örnekleri için bkz. Salih Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâmî Araştırmalar*, II/8, Ağustos 1988, ss. 23-34; Süleyman Bayraktar, "'Kur'an Tercümeleri' Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâmî Araştırmalar*, III/1, Ocak 1989, ss.68-73.

²⁴ Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 1. Baskı, İletişim, İstanbul, 1991, s.29-30; Ayrıca bkz. Fazlurrahman, *İslâm*, Çev. M. Dağ-M. Aydın, 1.Baskı, Selçuk, İstanbul, 1991, s.194 vd. Kısaca tasvir edilen bu yaklaşım günümüzde de yaşamaktadır. Dücan Cündioğlu'nun yazdıklarının altında hemen her zaman bu yaklaşımın tezahürleri kendini hissettirmektedir. Özellikle bkz. Cündioğlu, *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlamın Tarihi* (İstanbul, 1997).

²⁵ Türköne, *age.*, s.30.

Cemil Said Hakkında

Kur'an-ı Kerim Tercümesi başlıklı Kur'an tercümesinin mütercimi olan Cemil Said²⁶ hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla birlikte kendisi sadece Kur'an mütercimi olmak hususunda değil yaptığı başka yönleri ile de önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela kadın hakları konusunda da bazı teşebbüsler içinde yer aldığı, başarılı bir askerlik hayatının olduğu, çeşitli yayın organlarında önemli yazılar neşrettiği ve bunun yanında pek çok eser kaleme aldığı da bilinmektedir.

Cemil Said'in biyografisinden ilk bahseden Hakkı Tarık Us'tur. Us, Cemil Said için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Yemeklerini pek usta bir a(h)çının pişirdiği bir sofraya tasavvur ediniz: Bu sofraya oturanların bir kısmı açtır, yemekleri iştahla yerler; 'nefis midir, değil midir?' hatıra bile getirmezler. Sofradakilerin bir kısmı toktur, hatıra için oturmuşlardır. Yemekleri tadarlar, fakat nefasetin farkına varmazlar. Üçüncü bir kısım, ne açtır, ne toktur. Onlar yemekte yalnız nefaset ararlar, ancak bu nokta-i nazardan takdir ederler...'" Fakat Cemil böyle bir sofrada oturmakla kalmadı. Kılıcını çıkarıp fikir mutfağından mükemmel alafranga sofralar tertip etti."²⁷ Hakkı Tarık Us'un kitabı için 1942 yılında kendi elyazısı ile hazırladığı özgeçmişinin tam metni yeni harflere çevrilerek, dipnotlarla yapılan çeşitli açıklamalarla birlikte neşredilmiştir. Bunların dışında hayatı hakkında bugüne kadar hiçbir yayın yapılmamıştır. Bu neşri yapan Dücade Cündioğlu, bu konuda "...özgeçmişini hakkında bilgi edinmenin fevkalâde güç olduğu"ndan bahsetmekte ve "birçok karanlık noktanın, böylelikle aydınlığa kavuşacağı ümidi"ni dile getirilmektedir.²⁸ Fakat bu yayın da Cemil Said'in özgeçmişine ait bazı noktalar açıklığa kavuşturmakla beraber, onun hayatına ilişkin birçok nokta, mesela ölüm tarihi gibi basit bir ayrıntı dahi aydınlatılmamıştır. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde Cemil Said'in hayatı konusunda yeni bilgilere ulaşılmıştır. Bu çerçevede konuya ilişkin çalışmalarındaki yaklaşımların ele almak, yapılagelen bazı yanlışları düzeltmek ve onun biyografisine ait bilgileri yeni belgeler ışığında değerlendirerek ikmal etmek gerekmektedir.

---

²⁶ Cemil Said'in soyadı Dikel'dir. Ancak Halil Altundaş ondan Cemil Said (Barlas) olarak bahsetmektedir; Altundaş, *age.*, s.83. Bu, Cemil Said'in isim benzerliği dolayısıyla milletvekilliği ve bakanlık da yapmış olan Cemil Said Barlas ile karıştırıldığını göstermektedir. Cemil Said Barlas gazeteci Mehmet Barlas'ın da babasıdır.

²⁷ Hakkı Tarık Us, *Elli Yıl*, İstanbul, 1943, s.49-50.

²⁸ Cündioğlu, *agm.*, s.46.

1872 veya 1873²⁹ yılı içinde İstanbul'da doğmuş olan Cemil Said, Kemal Paşazâde Mehmed Said Beyin oğludur.³⁰ 1880 yılında Galatasaray Sultanîsi'ne yatılı olarak kaydolmuş ve 1888 senesinde ilk, orta ve lise tahsilini tamamlayarak "a'lâ (bien)" derecesinde iki diploma alarak "Bachelier es lettres ve Bachelier es sciences" mertebelerine ulaşmıştır. Cemil Said Mekteb-i Sultanî'deki Ekrem Bey dışında babası Said Bey'den ders aldığından ve kendileri gibi öğrenci olan Tevfik Fikret'in kendisi ve kendi dönemindeki öğrenciler üzerindeki etkisine değinmektedir.³¹

Mekteb-i Sultanî'den sonra 7 Haziran 1304 (20 Haziran 1888) tarihinde³² Mekteb-i Harbiye'ye girmiş ve üç sene sonra Mülâzım-ı sâni (Teğmen) rütbesiyle Harbiye Nezareti'nde Erkân-ı Harbiye Dâiresi Şubesine altı ay kadar devam etmiş ve 1891 yılı Eylül'ünde St.Petersburg Sefareti Ataşeliği'ne ve üç sene sonra da rütbesi yüzbaşılığa yükseltilerek aynı sefaretin Ataşemiliterliği'ne atanmıştır.³³

Kendisinin de hiç beklemediği bir zamanda 1899 yılında rütbesi Binbaşılığa³⁴ terfi edilerek Tahran Sefareti Ataşemiliterliği'ne atanınca, eşiyle birlikte Nisan

²⁹ Cemil Said özgeçmişinde doğum tarihi olarak 1872 yılını vermektedir. Cündioğlu, agm., s.46. Ancak nüfus kayıtlarına göre doğum tarihi H.1290/1873'tür. Bkz. *Emekli Sandığı Arşivi* [E.S.A, Ankara] E.S.A. D[osya] №84223, 24.2.1948 tarihli "Nüfus Ceveli", E.S.A. D. №A0149811, Kızları Bediha Nezihe ve Safiye Server'in isteğiyle Üsküdar Nüfus İdaresinin çıkarmış olduğu nüfus kayıtlarına ilişkin suretler.

³⁰ Cemil Said'in dedesi Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) kısa bir süre Maarif Nazırlığı da yapan Kemal Paşa'dır. Kemal Paşa 1284 Muharrem'inden aynı yılın 12. Zilkade'sine kadar (1867) Maarif Nazırlığı yapmış ve onun döneminde Türkçe tedris yapan Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye'nin açılışı yapmıştır. Mahmud Cevad ibn eş-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarîhçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Musahhîh. Mehmed Âli ibn Kemal, Matbaa-i Âmire, 1338, s.94-95. "Lastik Said" lakabıyla tanınan babası Mehmet Said Bey'in (1848-1921) ise birçok eseri vardır. Eserleri, fikri, edebi ve devlet hayatı hakkında bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt II, İstanbul, 1333, s.253-254; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz IX, İstanbul, 1988, s.1586-1601.

³¹ Cündioğlu, agm., s.46.

³² E.S.A. D. №84223'de yer alan "(Askerî) Hizmet Örneği" başlıklı belgede "duhul tarihi" olarak yer verilen 7 Haziran 1304 tarihi Harbiye'ye giriş tarihi olmalıdır. Özgeçmişinde verilen Harbiye'ye giriş tarihiyle de uyumludur, Cündioğlu, s.46.

³³ Cündioğlu, s.46.

³⁴ E.S.A. D. №A0149811'da yer alan 18 Aralık 1972 tarihli "T.C Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nca Hazırlanmış Son Rütbesine göre Askerî Safahatı'nı gösterir belgede Binbaşılığa nasbı 25 Temmuz 1325 (7 Ağustos 1909) tarihi olarak verilmişse de, doğrusu özgeçmişinde verdiği 1899 tarihi olmalıdır. Sözü edilen safahat belgesinde emeklilik tarihi olarak verilen 5 Şubat 1337 (1921) tarihi de yanlışdır. Bkz. E.S.A. D. №274 ve №16922; 9 Nisan 1335 tarih 739 sayılı "Zabitana Tahsis olunan Tekaüd ve Eytam ve Eramil Maaşına Mahsus Hesap Müzekkeresi."

ayı içinde Tahran'a hareket etmiştir.³⁵ Beş ay kadar sonra ise, tahmin ettiği gibi babası Mehmed Said Bey, II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından sürgün edilir.³⁶ Bu yüzden Meşrutiyet'in ilanına (1908) kadar -dokuz yıl- Tahran'da "mecburi bir sükkût içinde" yaşadığını dile getirmektedir. 1912 senesinde Paris Ateşemiliterliği'ne tayin edilen³⁷ Cemil Said, 24 Kânunievvel 1329 (7 Ocak 1914) tarihinde Piyade Binbaşı olarak emekliye ayrılmışsa³⁸ da, emeklilik dönemi uzun sürmemiş Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesinden sonra 14 Mart 1331 (27 Mart 1915) tarihinde tekrar silah altına alınmıştır. Yeniden silah altına alınırken bu defa, -ehil görülmesine rağmen daha önceden kadrosuzluktan terfi edemediğinden olsa gerek- "Miralay" (Albay) rütbesiyle görev almıştır. Daha sonraki dönemlerde emekli miralay unvanını kullandığını arşiv belgeleri açıkça göstermektedir. 1 Kânunusani 1335 (1919) tarihinde ise terhis olmuştur.³⁹ Daha sonraki dönemlerde de imzasını atarken 'Emekli Miralay' unvanını kullandığı arşiv belgeleri açıkça göstermektedir.⁴⁰ Bu dönemde *Kolordu Divan-ı Harbinde Dersaadet Ümera Divan-ı Harbi Aşalışı* yapmıştır.⁴¹ Askerlik mesleğinden ayrıldıktan sonra çalışma hayatını bırakmamış, özgeçmişinde belirttiğine göre 1929 senesinde Elektrik Şirketi Tercüme Kalemi Müdürü olmuştur.⁴² Hakkı Tarık Us'un 1943'te yazdıklarından⁴³ bu şirkette çalıştığı ve bu tarihte de

³⁵ Cündioğlu, s.47.

³⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II/2, İstanbul, 1333, s.253; İnal, *age.*, s.1588-1589.

³⁷ Cündioğlu, s.47.

³⁸ *ESA. D. №274*'de ve 11 Kanunusâni 335 tarihli " Seferberlik münasebetiyle hizmete alınıp sürur-u muhtelifle ile terhis edilmiş berri ve bahri mütekaid ve müstefi zabitânın hizmete alındıkları mahalle ibraz edilecek vesika", *ESA. D. №16922*'de 14.1.1930 tarihli "Millî Müdaafa Vekâletince Tahsis olunan Askerî Tekâüt, Dul ve Yetimler Maaşatına Mahsus Bordro" ve 4.1.1930 tarihli T.C. Millî Müdafâ Vekâletince Tekâüt, Eytam, Eramil Şubesi'nin yazısı.

³⁹ *ESA D. №274* ve *ESA D. №16922*, 29.1.1930 tarih ve 9961 sayılı "TC. Millî Müdafaa Vekâleti Tekâüt, Eytam, Eramil Şubesi Hülâsası".

⁴⁰ Buna rağmen T.C Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nün talebiyle T.C Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından hazırlanan [D. №A0149811]'de yer alan 18 Aralık 1972 tarihli "son rütbesine askeri safahat" belgesinde yanlış bilgi verilmesi sonucu çocuklarına Binbaşı rütbesi esas alınarak yetim maaşı ödenmiştir; *ESA. D. №84223*'deki belgeler. Konuyla ilgili belgeler kronolojik sırayla incelendiğinde kendisinin vefatından sonra eşi Murat kızı Nimet Dikel'e maaş bağlanırken yanlışlık yapıldığı ve bu durumun sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır.

⁴¹ *ESA. D. №274*; 11 Kanunusâni 335 tarihli " Seferberlik münasebetiyle hizmete alınıp sürur-u muhtelifle ile terhis edilmiş berri ve bahri mütekaid ve müstafî zabitânın hizmete alındıkları mahalle ibraz edilecek vesika", 30.1.335 tarihli "....irsal-i maaşına mahsus müzekkere".

⁴² Cündioğlu, s.47.

⁴³ Us, *age.*, s.49.

çalışmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Vefat tarihi ise elimizdeki belgelere göre 15 Şubat 1948'dir.⁴⁴

Arşiv belgeleri incelendiğinde ailesi hakkında da çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre, eşi Murat kızı Nimet (Dikel) Hanım olup, sadece bir kez evlenmiştir. Üç kızı dünyaya gelmiştir. Yaşça en büyük olan Naime (Çalışlar) 1318/1316 (1900) doğumlu olup 1920'de genç yaşta vefat etmiştir. Diğerleri ise Safiye Servet (d.1320/1904) ve Bedia Nezihe (Etker)'dir (doğ.1325/1909).⁴⁵

Yazı hayatına çok erken yaşta başlayan ve ilk yazısı (ki bir tercümedir.) 31 Aralık 1885'te henüz 13 yaşında iken yayınlanan⁴⁶ Cemil Said, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a dönünce kendisini yazmaya vermiştir. Ebüzziya Tevfik'in yayın hayatına sokmuş olduğu *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde "İran Mektupları" üst başlığıyla yazılarını neşre başlamıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla bu yazıların ilki "İran'da Meşrutiyet Nasıl Başladı (?)" başlıklı olup, 13 Cemaziyelevvel 1327/2 Haziran 1909 tarihli sayısında başlamıştır. *Tasvir-i Efkâr*'daki son yazısı ise, 24 Şevval 1327/ 8 Teşrinisâni 1909 tarihli "İran Şimdi Ne Âlemde (?)" başlığını taşımaktadır.⁴⁷ Kendisinin de belirttiği gibi bu yazılarında Montesquieu'nün *Lettres Persanes* adlı eserinde olduğu gibi güya olaylar İran'da geçiyormuş gibi bir anlatım benimseyerek iç politik hayata ilişkin eleştirilerini dile getirmiştir. *Tasvir-i Efkâr*'da yazmayı bırakmasının nedeni 31 Mart Vak'ası'ndan (13 Nisan 1909) sonra subayların gazetelerde yazmalarının yasaklanmasıdır. Cemil Said bundan dolayı kitap yazmaya yöneldiğini ifade etmektedir. Cemil Said, *Teceddüd-i Hakikî Nasıl Olur?* adlı bir eser ile Harbiye Nezaret'i'nin emriyle yazdığı *Ordu'da Âdab-ı Muâşeret ve İran Ordusu* başlıklı bir risale, *Yıldız Barışıklığı* adında kadın haklarını savunan ve *Hacı Murad* adında bir tarihî piyes yazdığını bunun da Tepebaşı Tiyatrosu'nda oynandığını ve çok rağbet gördüğünü belirtmektedir.⁴⁸

⁴⁴ E.S.A. D. №84223; Eşi Nimet Dikel'in dilekçesi, Beyoğlu Askerî Şube Bşk.'nın yazısı; "Bir defaya mahsus olarak verilecek paralara mahsus bordro"; T.C. Millî Müdafaa Vekâleti Emekli, Öksüz, Dullar Ş. Müdürlüğü'nün yazısı.

⁴⁵ E.S.A. D. №A0149811 ve E.S.A. D. №84223, muhtelif nüfus kaydı örnekleri.

⁴⁶ Us, *age.*, s.49

⁴⁷ Bu yazıların yayımlandığı *Tasvir-i Efkâr* nüshalarının tarihleri sırasıyla şöyledir: 2 Haziran 1909, 3 Haziran 1909, 6 Haziran 1909, 10 Haziran 1909, 21 Haziran 1909, 25 Haziran 1909, 3 Temmuz 1909, 5 Temmuz 1909, 19 Temmuz 1909, 27 Temmuz 1909, 4 Ağustos 1909, 10 Ağustos 1909, 17 Ağustos 1909, 30 Ağustos 1909, 13 Eylül 1909, 20 Eylül 1909, 1 Teşrinievvel 1909, 7 Teşrinievvel 1909, 29 Teşrinievvel 1909, 8 Teşrinisâni 1909.

⁴⁸ Cündioğlu, s.47, *İran Ordusu* başlıklı risale büyük ihtimalle *Tasvir-i Efkâr*'daki 1 Teşrinievvel 1909 tarihinden başlayarak *İran Ordusu; İran Mektupları'na Zeyl* başlığıyla seri hâlde yayınladığı yazıların -aynen veya genişletilerek- kitaplaştırılmasıyla ortaya çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu sırada feminist harekete yakınlık duymuş, Mevlanzâde Rıfat'ın çıkardığı (imtiyaz sahibi Ulviye Mevlana'dır.) *Kadınlar Dünyası* adlı dergide bir çok yazı yazmış⁴⁹ ve eşinin resminin de mecmuada basılmasında bir beis görmemiştir.⁵⁰ Bu dergide kendi adıyla yayınlanmış yazıların olmadığı bilinmektedir. O da – herhâlde yukarıda belirtilen subayların süreli yayınlarda yazmalarını kısıtlayan nedenlerden- yazılarını müstear adla yayınlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kur'an tercümesini yayınlayan Cemil Said'in önemli yayın faaliyetlerinden biri de babasının başladığı fakat bitiremediği Türkçe-Fransızca Lûgati yenileyerek ikmal etmesi olmuştur. Bir diğer yayını ise *Ölenle Ölinmez* başlıklı bir çeviri olduğu bilinmektedir.

Sonuç

Cemil Said Kur'an çevirileri tarihi içinde müstesna bir yeri olan bir Meşrutiyet ve Cumhuriyet aydınıdır. Henüz Kur'an'ın Türkçeye çevirisinin olağan karşılanmadığı bir dönemde cesaretinden dolayı yadırganmıştır. Zira Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerindeki Kur'an çevirileri "millî dille ibadet", özellikle "Türkçe namaz" fikrinin vazgeçilmez rüknü olarak görülmüştür. Bu sebeple, söz konusu bu fikre muhalif olanlar onun çevirisindeki hatalara odaklanmışlardır. Bu yaklaşım ise, Cemil Said'in bu entellektüel tecrübesinin Cumhuriyet elitlerin din siyasetleri belirlenirken, değerinin ortaya konulmasında gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Türkçe Kur'an, Kur'an'ın Türkçeye çevirisi girişimleri, 20. yüzyılda II. Meşrutiyet'le beraber hızlanmış, Cumhuriyet'in ilânı ile asıl istikametini almıştır. *Meâl* sözcüğü ise 1935'te Elmalı Hamdi Yazır'ın *Yeni Meâllî Türkçe Tefsir* eserinin yayımlanmasıyla literatüre girmiş, bu sözcük dönemin şartları içinde terim seviyesi taşınmış, Kur'an söz konusu olduğunda, zamanla biçim ve içeriği bugünkü standart hâlini almıştır. Bu nedenle Yazır'ın meâl literatüründeki yeri çok önemlidir. Ancak çevirisini ondan önce yapmış olan Cemil Said'in de eseri dikkate alınmalıdır. Çağdaşlarının ve daha önce ismi zikredilen tercümeleme *tefsir*den ayrıştıkları noktalar belirsizken, Cemil Said'in çalışması tefsirlerden tamamen farklı ve bugün *meâl* olarak anılan biçime çok yakındır. Dolayısıyla Cemil Said'in Türk meâl geleneğinin oluşumunda yeri de önemsenmelidir. Meselenin sadece "ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi" bağlamında incelenmesi neticesinde dinî hassasiyetler ön plana çıkmıştır. Çevirisini Kasimirski'den esinlenerek

⁴⁹ *Kadınlar Dünyası* adlı dergide yaptığımız araştırma neticesinde Cemil Said'in bu dergide yayınladığı makalelerde "Said" isminin Arapça müennesi olan "Suad" kelimesini isminin başına ekleyerek "Suad Said" müstear ismini kullandığı anlaşılmıştır.

⁵⁰ Cündioğlu, s.47.

hazırlaması bir tarafa, esasta Atatürk'ün huzurunda Türkçe Kur'an okumaları denemelerinde okunurken de yanlışların ortaya çıkmasını, yerilmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu bu çeviri yanlışlarının ve Atatürk huzurunda anında yapılan çeviri tasarruflarının, -tabi daha sonraki yergilerin değerlendirilmesi, teolojik zeminde dinî metin çevirmenliğinin disiplinler arası donanımı da şart koştuğu hesaba katıldığında bir anlam ifade eder. Cemil Said'in Kur'an çevirisinin yeniden karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Bu inceleme zorludur; ve iki eksende biçimlenmelidir. Latin Roma Katolik Kilise ehli dışında-geç Ortaçağ-, Rönesans, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa oryantalistlerinin Kur'an'ı Latin ve Batı dillerine çevirileri, ve Araplar dışında İslâmîği kabul eden milletlerin Kur'an'ı kendi dillerine çevirileri ekseninde. Cemil Said ve çevirisi, burada İslâm-Osmanlı ve modern Türkiye tarihsel zemininde özellikle tartışılmalıdır.

Kaynaklar

- AKDEMİR, Salih (1988). Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme, *İslâmî Araştırmalar*, II/8, Ağustos, 23-34.
- ALTUNDAŞ, Halil (2005). *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar* (2001). Cilt VIII, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, Süleyman (1989). 'Kur'an Tercümeleri' Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâmî Araştırmalar*, III/1, Ocak, 68-73.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (1992). *Kur'an Kerim'in Türkçe Meâlî Alisi ve Tefsiri*, Cilt I, Akpınar Yayınları, İstanbul.
- BOYNUKARA, Hasan (2001). Çeviri: Nasıl, Nereye Kadar, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Van.
- CÜNDİOĞLU, Düccane (1998). *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi, İstanbul.
- CÜNDİOĞLU, Düccane (1998). Bir Kur'an Mütercimi; Cemil Said'in Kendi Kaleminden Özgeçmiş, *Dergâh*, IX/100, 46-48.
- CÜNDİOĞLU, Düccane (1999). *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet-I Türkçe Namaz (1923-1950)*, Kitabevi, İstanbul.
- CÜNDİOĞLU, Düccane (2005). *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, İstanbul.
- CÜNDİOĞLU, Düccane (1997). *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlamın Tarihi*, İstanbul.
- ÇATALTEPE, Tanju (2007). Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi, <http://www.wakeup.org/anadolu/08/1/book.html/> 31.3.
- DEMİRCİ, Muhsin (2003). *Tefsir Tarihi*, İstanbul.
- Emekli Sandığı Arşivi [ESA, Ankara]*, Emekli Sandığında Cemil Said'e ait 4 Dosya bulunmaktadır. Dosya sayısının fazla olmasının sebebi vefatının ardından emekli maaşı alabilecek eş ve çocuklarının bulunmasıdır.

- D[osya] №A0149811; Cemil Said Dikel'in Şahsî Dosyası.
D. № 16922; Cemil Said Dikel'in Eşinin Emeklilik Dosyası.
D. №274, D. №84223; Evlenme ve boşanmalardan dolayı açılan bu iki dosyada ağırlıklı olarak kızlarına ait belgeler vardır.
- ERGİN, Osman Nuri (1943). *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt V, İstanbul.
FAZLURRAHMAN (1991). *İslâm*, Çev. M. DAĞ, M. AYDIN), İstanbul.
Hakimiyet-i Milliye, 6.10.1925.
HEYD, Uriel (1980). *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, Çev. Cemil MERİÇ, İstanbul.
İBN EŞ-ŞEYH NAFİ, Mahmud Cevad (1338). *Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraât*, Musahhah. Mehmed Âli ibn Kemal, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
İNAL, İbnülemin Kemal (1988). *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt IX, İstanbul.
İSLAMOĞLU, Mustafa (2000). O Bir İslamcı, *Yenişafak*, 30 Haziran.
İŞLER, Emrullah (2001). "Çokanlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, Van.
KARA, İsmail (1994). *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İz Yayınları, İstanbul.
ÖZGÜREL, Avni (2006). Bazı Küskünlükler Pek de Sebepsiz Değil, *Radikal*, 13 Ağustos.
PALAZOĞLU, Ahmet Bekir (1991). *Başöğretmen Atatürk 1919-1928*, Cilt I, Ankara.
SAİD, Cemil (1924). *Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, İstanbul.
SARIKOYUNCU, Ali (2006). *Atatürk, Din ve Din Adamları*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
TAHİR, Bursalı Mehmet (1333/1917). *Osmanlı Müellifleri II*, İstanbul.
TANSEL, Fevziye A (1952). *Ziya Gökalp Külliyyatı I, Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara.
Tasvir-i Efkâr, 2 Haziran 1909, 3 Haziran 1909, 6 Haziran 1909, 10 Haziran 1909, 21 Haziran 1909, 25 Haziran 1909, 3 Temmuz 1909, 5 Temmuz 1909, 19 Temmuz 1909, 27 Temmuz 1909, 4 Ağustos 1909, 10 Ağustos 1909, 17 Ağustos 1909, 30 Ağustos 1909, 13 Eylül 1909, 20 Eylül 1909, 1 Teşrinievvel 1909, 7 Teşrinievvel 1909, 29 Teşrinievvel 1909, 8 Teşrinisâni 1909.
Türk İli (1925), Sayı 181.
TÜRKÖNE, Mümtaz'er (1991). *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
US, Hakkı Tark. (1943). *Elli Yıl*, İstanbul.